

Rhetoric of remembrance/oblivion Retoryka (nie)pamięci

11 (1) 2024 ISSUE EDITORS: MAREK JEZIŃSKI, ANNA M. KIEŁBIEWSKA

RECENZJA/REVIEW

MARIA ZAŁĘSKA

UNIWERSYTET WARSZAWSKI, POLSKA

<https://orcid.org/0000-0003-2973-0173>

m.zaleska@uw.edu.pl

Recenzja/Review: Bice Mortara Garavelli, *Podręcznik retoryki*. Przełożyła i opracowała Magdalena Ryszka-Kurczab, Kraków, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2023.

License

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 international (CC BY 4.0).

The content of the license is available at <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

DOI: <https://doi.org/10.29107/r2024.1.9>

MARIA ZAŁĘSKA

UNIwersytet Warszawski, POLSKA

<https://orcid.org/0000-0003-2973-0173>

m.zaleska@uw.edu.pl

Recenzja/Review: Bice Mortara Garavelli, *Podręcznik retoryki*. Przełożyła i opracowała Magdalena Ryszka-Kurczab, Kraków, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2023.

To *tylko* podręcznik czy *aż* podręcznik? Podręczniki bywają traktowane jako mniej wartościowy rodzaj publikacji akademickich, ustępujący rangą oryginalnym monografiom naukowym. Bywają jednak podręczniki-instytucje. Na rynku włoskim niewątpliwie należy do nich „Podręcznik retoryki” („Manuale di retorica”). Od pierwszej publikacji w 1988 roku był wielokrotnie wznawiany (ostatnia edycja w 2018 roku) i z niego właśnie jest najbardziej znana jego autorka, niedawno zmarła Bice Mortara Garavelli. A przecież ta wybitna badaczka – filolożka klasyczna, lingwistka, specjalistka w dziedzinie retoryki, wykładająca językoznawstwo na Uniwersytecie w Turynie, uhonorowana członkostwem w prestiżowej Accademia della Crusca – była autorką także rozmaitych innych, wielokrotnie wznawianych dzieł: edycji krytycznych tekstów dawnych („Ricognizioni”) czy monografii poświęconych różnym zagadnieniom języka (np. „Silenzi d’autore”, „Le parole e la giustizia. Divagazioni grammaticali e retoriche su testi giuridici italiani”).

Bice Mortara Garavelli większość swoich publikacji książkowych ujęła jednak w formę podręczników: od niewielkich objętościowo wprowadzeń („Prima lezione di retorica”, „Il parlar figurato. Manualetto di figure retoriche”, „Prontuario di punteggiatura”) aż po imponującą syntezę w „Podręczniku retoryki” („Manuale di retorica”). To właśnie opracowanie dla pokoleń adeptów retoryki było (i nadal jest, biorąc pod uwagę liczne wznowienia książki) dosłownym „miejscem wspólnym”: powszechnie znanym punktem wyjścia do eksploracji obszaru retoryki. Książka oferuje czytelnikom znakomitą mapę pojęciową, użyteczne narzędzia intelektualne oraz wskazuje inspirujące nowe podejścia. W przeciwieństwie do licznych innych wprowadzeń do retoryki (lub, szerzej, komunikacji perswazyjnej) dostępnych na rynku, które reklamują się brakiem „nudnej teorii” czy „zbędnej terminologii” i zachwalają własne podejście jako czysto praktyczne, recenzowany podręcznik prezentuje retorykę właśnie od strony wglądu teoretycznego w działania

komunikacyjne. Teoria i terminologia nie są „nudne” ani „zbędne”, lecz – jak pokazuje autorka – stanowią użyteczne narzędzia do świadomego posługiwania się językiem i interakcji z innymi. Atrakcyjność omawianego podręcznika wynika właśnie z powagi potraktowania tematu. To książka nie tylko dla nowicjuszy: także specjaliści docenią rozmach syntezy i szczegółową, zniuansowaną egzemplifikację. Wykazując się ogromną erudycją, autorka dobrała mnóstwo przykładów z literatury narodowej oraz z rozmaitych gatunków komunikacji współczesnej (gazety, telewizja itp.), aby uzmysłowić czytelnikom, że stykają się z retoryką na każdym kroku.

Książka jest ułożona w trzy części według kryterium chronologicznego. Omawia przeszłość retoryki (część zatytułowana „Zarys historyczny”), jej współczesność, czyli ufundowany na przeszłości aktualny kanon wiedzy retorycznej, stanowiący podstawę wiedzy specjalistycznej (część zatytułowana „Spuścizna retoryki klasycznej”) oraz przyszłość retoryki (część zatytułowana „Neoretoryki” – widoczne z perspektywy roku 1988, czyli daty pierwszej publikacji książki – rysujące się kierunki rozwoju retoryki). Po obszernej bibliografii, podręcznik kończą trzy indeksy – indeks pojęć retorycznych, indeks przedmiotowy i indeks nazwisk – które ułatwiają czytelnikom korzystanie z książki jako kompendium.

W „Zarysie historycznym” (str. 23-72) Bice Mortara Garavelli przedstawiła najważniejsze etapy rozwoju refleksji retorycznej. Najwięcej uwagi poświęciła starożytności, czyli okresowi, w którym powstały zręby myślenia teoretycznego o retoryce. Nawiązania do dorobku autorów antycznych – Platona (z zaznaczeniem jego krytycznej postawy wobec koncepcji sofistów), Arystotelesa, Cyserona, Kwintyliana – pozwalają czytelnikowi na orientację w rozwoju myśli retorycznej i kształtującej się kulturze komunikacji, opartej na umiejętnym połączeniu racjonalności, emocji i kwestii etycznych. To właśnie w starożytności powstały podwaliny retoryki, co uzasadnia, zdaniem autorki, konieczność jej bardziej szczegółowego omówienia. Natomiast „[...] poczynając od średniowiecza, mamy do czynienia z całością [retoryki] zdefiniowaną już w swej materialnej istocie, a ewentualne zmiany dotyczyły konkretnych obszarów i problemów [...], zwiększania i zawężania koncepcji retoryki [...]” (str. 59). Dlatego właśnie Bice Mortara Garavelli skrótowo potraktowała ewolucję myśli retorycznej w średniowieczu (ograniczając się do omówienia koncepcji Ramusa) i – jako następny istotny dla rozwoju retoryki etap – syntetycznie omówiła wiek XIX, z jednej strony będący okresem dyskredytacji retoryki antycznej, z drugiej jednak okresem zainteresowania systematyzacją tropów (Fontanier) jako narzędzia do badania literatury. W dorobku wieku XX Bice Mortara Garavelli wyróżniła trzy tendencje: kontynuację wąskiej koncepcji retoryki („retoryka zawężona” Genette’a), rozwój szerokiego ujęcia retoryki (*Rhétorique générale* Grupy μ z Liège), oraz neoarystotelesowskie

podejście do retoryki jako ogólnej teorii argumentacji (Nowa Retoryka Perelmana i Olbrechts-Tyteki).

To selektywne podejście do dziejów retoryki jest uzasadnione celami podręcznika: historia ma stanowić tylko kontekst do prezentacji współcześnie używanego kanonu pojęć retorycznych, przedstawionego w niezwykle obszernej części drugiej, zatytułowanej „Spuścizna retoryki klasycznej” (str. 73-388). Poszczególne rozdziały w tej części ułożone zostały według pięciu etapów tworzenia tekstu perswazyjnego: inwencji, dyspozycji, elokucji, zapamiętania i wygłoszenia. Zaletą tej części jest usystematyzowana i bardzo zniuansowana prezentacja pojęć retorycznych, z imponującą liczbą przykładów. W oryginale książki większość to ilustracje zaczerpnięte z literatury włoskiej (o adaptacji przykładów dla czytelnika polskiego, zob. niżej). Lektura tej części stanowi niezwykle przyjemność także literacką: kunsztowne egzemplifikacje z dzieł autorów włoskich oraz z rozmaitych dyskursów współczesnych (telewizja, prasa, reklama) przeplatają się z eleganckim wywodem naukowym Bice Mortary Garavelli.

Poświęcona przyszłości retoryki część zatytułowana „Neoretoryki” (str. 389-432) stanowi swoistą podróż w czasie. Data polskiego wydania książki – 2023 rok – pozwala na konfrontację przewidywań autorki, formułowanych prawie czterdzieści lat temu, z faktycznym obecnym rozwojem retoryki. W świecie przedcyfrowym, który opisywała Bice Mortara Garavelli, na uwagę zasługiwały przede wszystkim nowe koncepcje rozwijające zagadnienia przynależne do szeroko pojętej inwencji (teorie argumentacji, ze szczególnym uwzględnieniem Nowej Retoryki Perelmana i Olbrechts-Tyteki) oraz elokucji (model *Rhétorique générale* Grupy μ z Liège, a także wyodrębniony nurt badań nad przenośnią). Autorka omówiła również ówczesne nowe sposoby konceptualizowania specyficznych obszarów retoryki („retoryka dnia powszedniego”, „retoryka milczenia”), a także rozwijającą się wówczas (i kontynuowaną także obecnie) refleksję metadyscyplinarną nad kryteriami określania granic retoryki.

Doceniając intelektualne dziedzictwo Bice Mortary Garavelli w zakresie systematyzacji retoryki ogólnej i retorycznego spojrzenia na literaturę włoską jako źródło przykładów, nie można jednak pominąć wyjątkowego wkładu tłumaczki – Magdaleny Ryszki-Kurczab – w przekład i opracowanie książki. Samo oddanie stylu włoskiej intelektualistki, spolszczenie różnych terminów funkcjonujących w specjalistycznym języku włoskim (np. tajemniczo brzmiące *parole-macedonia* – dla niespecjalisty „słowa-sałatki owocowe”...) oraz terminologii retorycznej, nie zawsze jeszcze skodyfikowanej w polszczyźnie, stanowiły wystarczająco trudne zadanie translatorskie. Tłumaczka jednak musiała się zmierzyć z dodatkowym wyzwaniem: fragmenty oryginalnej egzemplifikacji – zwłaszcza te oparte na grze słów, zrozumiałej tylko w języku włoskim, czy też na aluzjach do wiedzy

wspólnej Włochów – nie zawsze były przetłumaczalne jako jasne, podręcznikowe przykłady omawianych przez autorkę mechanizmów retorycznych. Przykłady te, ku radości wszystkich italofonów, zostały skrupulatnie zachowane w aneksie, lecz należało je zastąpić ekwiwalentami funkcjonalnymi. Magdalena Ryszka-Kurczab wykazała się ogromną erudycją w dziedzinie literatury polskiej, z której samodzielnie dobrała adekwatne przykłady oraz sporządziła bibliografię ich źródeł. W tej mierze może się zatem uważać za współautorkę książki.

Ze względu na tematykę książki – wprowadzenie do retorycznej sztuki słowa – także w formie książki powinna zostać zachowana szczególna staranność językowa. Jeśli polska edycja doczeka się wznowień, należy wyeliminować niewychwycone przez korektę usterki językowe typu literówki (np. w spisie treści wymienia się „części dyskursu peswazyjnego” zamiast „perswazyjnego”). Zaskakuje też niekonsekwencja w odmianie nazwiska autorki książki: zamiast poprawnej formy odmiany żeńskich imion i nazwisk zakończonych na *-a* (np. na str. 7 „...*figura... znana Bice Mortarze Garavelli*”), można natrafić na formy niepoprawne (np. w spisie treści podpunkt „*Źródła przykładów podanych przez Bice Mortara Garavelli*”).

Jak pisałam w recenzji wydawniczej „Podręcznika retoryki”, Wydawnictwu Naukowemu Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie należy się uznanie za podjęcie decyzji o wprowadzeniu recenzowanej publikacji na rynek polski. Omawiane tu kompendium „retoryki dla wymagających”, w którym Bice Mortara Garavelli prowadzi swój dogłębny, poważny, zniuansowany wywód, pełen malowniczych przykładów, to także na rynku polskim z całą pewnością aż podręcznik.